

DOI 10.33930/ed.2019.5007.24(6)-2

УДК: 141.133.161

**ПРО СОЦІАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЯК ОБУМОВЛЕННІСТЬ
ПАМ'ЯТІ В РОЗВИТКУ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ**

*SOCIAL SPACE AS A CONDITION OF MEMORY IN THE
DEVELOPMENT OF HUMAN ACTIVITY*

О. В. Мальцев

Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю дослідження видового розділення і класифікації феномену соціального простору, що визначає демаркацію в розумінні формування різних видів простору, його модальностей, як правило, сприйманих людиною в дуальності динаміки "простір-час" в картині його світу в філософському осмисленні розвитку діяльності людини у 21 столітті.

Постановка проблеми. У проблемному полі вважаємо за необхідне досліджувати механізми інтуїції (як ірраціонального) в діяльності (як раціонального, оскільки цілепокладання - її основний критерій) та сучасних гуманітарних досліджень на основі філософського принципу об'єктивності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціального простору має свої традиції та концепти. Значуще місце у розв'язанні проблеми соціального простору мають дослідження Ж. Бодена, Ш. Монтеск'є, Ф. Ратцеля, К. Ріттера. В статті ми аналізуємо позиції соціал-дарвінізму Г. Спенсера, роботи Е. Дюркгейма, положення Г. Зімеля, Т. Парсонса та П. Сорокіна. Акцентуємо увагу на практично-філософських поглядах академіка Г. Попова крізь призму діяльнісного підходу.

Постановка завдання. Необхідність осмислення феномена пам'яті в соціальному просторі уточнюється в таких наукових завданнях: осмислити зміст соціального часу, його видів, ролі механізмів пам'яті в контексті соціального простору, визначити причини та передумови визначення

Urgency of the research is related to the need to study the species division and classification of the phenomenon of social space, which defines the demarcation in the understanding of the formation of different types of space, its modalities, as a rule, perceived by man in the duality of dynamics of "space-time" in the picture of his world in a philosophical reflection on the development of human activity in the 21st century.

Target setting. We consider it necessary to study the mechanisms of intuition (as irrational) in activity (as rational, because target formation is its main criterion) and modern humanitarian research based on the philosophical principle of objectivity in the problem field.

Actual scientific researches and issues analysis. The problem of social space has its own traditions and concepts. The studies of J. Boden, Ch. Montesquieu, F. Rattsel and K. Ritter have an important place in solving the problem of social space. In the article we analyze the positions of social-Darwinism of G. Spencer, the work of E. Durkheim, the position of G. Zimmel, T. Parsons and P. Sorokin. We focus on the practical and philosophical views of academician Popov through the prism of an active approach.

The research objective. The necessity to comprehend the phenomenon of memory in social space is specified in such scientific tasks: to comprehend the content of social time, its types, the role of memory mechanisms in the context of social space, to determine the reasons and preconditions for determining the

класифікації видових категорій простору в сприйнятті людиною.

У нашій науковій розвідці ми сфокусувалися на аналізі логіки і теорії зовнішнього методу дослідження пам'яті за Г. Поповим; репрезентації теоретичної моделі пам'яті та її специфічного позначення і образних конст-рукціях, а також на визначенні соціального простору, необхідного для аналізу проблеми.

Виклад основного матеріалу.

Якщо об'єктом нашої роботи є соціальний простір, його модальності і видові характеристики, то предметом виступають теоретичні моделі, що репрезентують роль механізмів пам'яті в соціальному просторі. Стаття спрямована на вивчення феномену пам'яті в соціальному просторі і передбачає дослідження пам'яті у взаємодії із зовнішнім середовищем. Висвітлені результати є відображенням підсумків систематизації знання про взаємозв'язок механізмів пам'яті та феномену формування соціального простору, які є результатом філософського осмислення принципів роботи блоків пам'яті людини.

Висновки. Отже, в контексті реалізації поставлених завдань в межах даної статті, були отримані наступні закономірності:

по-перше, усі види, типи і модальності феномену соціального простору, сприйнятого людиною, є відображенням порядку спрацьовування конфігурацій динамічних і статичних блоків пам'яті;

по-друге, на прикладі аналізу модальностей соціального простору ми репрезентували евристичний потенціал образної моделі пам'яті Г. Попова;

по-третє, ми розглянули феномен простору, його різновиду і співвіднесли ці особливості із специфікою роботи динамічних і статичних блоків пам'яті.

Ключові слова: пам'ять, феноменологія пам'яті, середовище пам'яті, соціальний простір,

classification of species categories of space in human perception.

In our scientific investigation we have focused on the analysis of logic and theory of the external method of memory research according to G. Popov; representation of the theoretical model of memory and its specific designation and figurative constructions, as well as the definition of social space necessary for the analysis of the problem.

The statement of basic materials. If the object of our work is social space, its modalities and species characteristics, the subject is theoretical models that represent the role of mechanisms of memory in social space. The article is aimed to study the phenomenon of memory in social space and assumes the study of memory in the interaction with external environment. The shown result is reflection of the outcomes of systematization of knowledge about the relationship between mechanisms of memory and the phenomenon of formation of social space, which are the result of philosophical reflection on the principles of work of blocks of human memory.

Conclusions. So, in the context of the implementation of the tasks in this article, the following regularities were obtained:

firstly, all kinds, types and modalities of the phenomenon of social space perceived by a man is order's reflection of operation of configurations of dynamic and static memory blocks;

Secondly, by the example of the analysis of the social space modalities, we presented the heuristic potential of the image model of G. Popov's memory;

thirdly, we considered the phenomenon of space, its varieties and correlated these features with the specifics of dynamic and static memory blocks.

Keywords: memory, phenomenology of memory, memory environment, social space, mechanisms

*механізми пам'яті, місця пам'яті, | of memory, places of memory, logic of
логіка пам'яті. | memory.*

Постановка проблеми. Діалектика осмислення спадщини “уроків минулого” (як розуміння тенденцій сучасності і майбутнього в прогнозуванні актуальних змін майбутнього) виступає історично значущим для сучасного і майбутнього. Проте, багато подій, які визначалися сучасниками як “історичні”, виявлялися малозначущими для наступних поколінь або забутими в їхній соціальній пам'яті. Отже, не все минуле є історичним, як і не всі зміни, які відбуваються в сьогоденні, є перспективними в соціальному розвитку діяльності людини. Перспективними є ті соціальні зміни, майбутній результат яких матиме історичний характер, що істотно впливатиме на життя суспільства. Так само, історичними є ті соціальні зміни, досвід яких є значущим для наступних поколінь, для майбутнього життя суспільства.

Мета дослідження: філософське осмислення феномену пам'яті в соціальному просторі. Мета роботи уточнюється в таких наукових завданнях: осмислення змісту соціального простору, його видів, ролі механізмів пам'яті в контексті соціального простору, визначення причин і передумов визначення видових категорій простору в сприйнятті людиною.

Об'єктом дослідження є соціальний простір, його модальності і видові характеристики; **предметом** виступають теоретичні моделі, що репрезентують роль механізмів пам'яті в соціальному просторі. Це дослідження базується на теоретично-образній моделі динамічних і статичних блоків Г. Попова, порівняльному аналізу принципів функціонування і логіки роботи блоків пам'яті за Г. Поповим та видовій специфіці феномену соціального простору.

Статтю присвячено вивченню феномену пам'яті в соціальному просторі, що передбачає дослідження пам'яті у взаємодії із зовнішнім середовищем з використанням так званого “зовнішнього підходу” (за Г. С. Поповим); у цьому підході затверджується методологія вивчення пам'яті за допомогою аналізу і дослідження зовнішнього середовища та його динамік, у тому числі - крізь призму філософського осмислення феномену соціального простору.

Також інтерес і практичну значущість мають завдання філософського осмислення видів, модальностей і динамік соціального простору в їх взаємозв'язку з феноменологією пам'яті. З цією метою пропонується провести порівняльно-співставний аналіз виявлених тенденцій соціального простору з суттю теоретичної образної моделі Г. С. Попова, що покликано сприяти поглибленню вже існуючих знань про простір, його видові і типові характеристики, а також розумінню передумов і причин формування соціального простору в XXI столітті крізь призму діяльнісного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких було розпочато розгляд даної проблеми. Проблематика соціального простору має свої традиції та концепти. Тому зупинимось на основних концептуальних засадах розгляду соціального простору. Першою, важливою для усвідомлення поняття соціального простору, була географічна школа, яка досліджувала географічний, а часто-густо, як синонім використовувалося поняття “фізичний простір”. Саме вона стала

основою для критики і визначення специфіки та особливостей соціального простору. Базовим принципом школи був географічний та біологічний детермінізм, як основа, ресурс та обмеження розвитку суспільства, чинник нерівності суспільств та народів [1].

Цю школу сформували роботи XVIII ст. Ж. Бодена, Ш. Монтеск'є, Ф. Ратцеля, К. Ріттера. Так, Ж. Боден визначав детермінацію клімату, місця проживання, рельєфу заселеної території. Ш. Монтеск'є в праці "Про дух законів" (1748) досліджував історію впливу географічного фактора на державу (слаборозвинену державу - на цей факт звертає увагу Р. Арон та український дослідник Е. Гугнін) та вплив "волі законодавця" у розвинутих суспільствах [2].

Географічна школа визначила напрямки розвитку політичної географії, соціально-економічної, геополітики (Р. Хартшорн, Челлен, Ф. Ратцель, Х. Маккіндер та інші) тощо. Якщо це питання розглядати під кутом зору впливу на пам'ять, то географічний або фізичний простір формує специфічні для кожної території рецензори, архетипи та прототипи соціальної взаємодії, визначає родові сценарії тих родин, які мають осілий або кочовий характер [1; 2]. До того ж географічний простір визначає структури пам'яті у передумовному вимірі.

Вперше домінацію географічного чинника поставив під сумнів засновник соціології, філософ-позитивіст Огюст Конт, який визначив вторинність географічного фактору і спростив абсолютизацію географічного детермінізму. Ця методологічна настанова надалі розвивалась у роботах Г. Спенсера, Г. Зіммеля, а також Е. Дюркгейма [3; 6].

Соціал-дарвінізм Г. Спенсера був спрямований на пошук відмінностей біологічних організмів та соціальних, біологічних та соціальних структур. Він визначав відмінності в тому, що біологічні організми у просторі мають виражену зовнішню форму, тоді як суспільні структури мають більш метафоричну форму [1; 3]. Оскільки фізичний простір має доступний для індивідів характер, тому розміщення їх визначено скоріше історико-соціальними чинниками, аніж біологічними причинами.

Важливим досягненням Е. Дюркгейма (в роботі "Елементарні форми релігійного життя" 1912 р.) стало твердження атрибутивності простору суспільства такою характеристикою як "сукупність", де індивіди і речі, з яких складається суспільство, діляться на групи, що "самі класифікуються по відношенню одна до одної". Таким чином, за Дюркгеймом, суспільство є "самоусвідомленою організацією, яка є не що інше, як класифікація", яка "...передається простору, яке займає суспільство <...>. Простір повинен бути розділений, і ці класифікації мають бути відомі всім членам суспільства" [6, с. 135-136].

Простір взаємодії як самоорганізація суспільства визначає процеси фіксації успішних та неуспішних соціальних практик у пам'яті, забування або заперечення провалів, помилок або неважливого. Це безпосередньо пов'язано зі статичними та динамічними структурами пам'яті. Для нашої наукової розвідки важливими є питання, пов'язані саме з ключовими функціями пам'яті.

Георг Зіммель у дев'ятому розділі "Простір і просторові порядки суспільства" своєї базової роботи "Соціологія" обґрунтував своє бачення

соціального простору, як “форми” здійснення будь-якої соціальної взаємодії [7]. Для нього “форми” мають бути наповнені певним історичним вмістом, аби мати соціальну цінність, але своєю чергою взаємодії індивідумів приводять до того, що з індивідуальних носіїв взаємно збуджених емоцій і цілей створюється єдність, яка саме і є “суспільство”, що піддається значному впливу соціальних суб’єктів, які діють на простір та набувають у взаєморозташуванні просторової форми. Тому суспільне значення визначає душа діячів, а ні простір. На думку Зіммеля, простір може виступати “Formen der Vergesellschaftung”, “формами суспільства” [6; 19].

Серед характеристик простору Г. Зіммель [7] звертав увагу на:

- “винятковість простору”, тобто унікальність, тому що за простором не може визначатись тотожність об’єктів (як належність до множини), оскільки вони можуть лише заповнювати простір;
- “межі” як кордони єдності простору групи, суспільства;
- просторові відмінності формування суспільств, фіксованих на певних територіях й таких, що переміщуються;
- просторової дистанції людей відносно одне одного [7].

У дослідженні соціальної системи Т. Парсонс розглядав соціальну дію у взаємозв’язку простору та часу [20]. Задля визначення просторового аспекту соціальної дії він визначив поняття “територіальність” як один з реляційних атрибутів, що визначають специфіку відношення якогось об’єкта до “ego”, а отже, до інших об’єктів, в одній низці з “біологічною позицією” (статевий аспект відтворення) та темпоральним розміщенням (локалізацією в часі).

Виконання індивідом декількох соціальних ролей, обмеженість необхідного часу для просторової мобільності (рух в просторі від однієї локації до іншої, наприклад, пересування між роботою та між родиною), визначають основні “базиси операційної діяльності” індивіда всередині обмеженої території. Лише інститути “регулярного зв’язку” механічними засобами розширюють територіальну область. Тому “суспільство – це колектив, члени якого розділяють загальну територію як базис своєї повсякденної діяльності” [20].

Т. Парсонс ще називав це “резидентним розміщенням” [20]. Окрім цього, важливим аспектом “територіальності” є використання сили. Сила діє власне на тіло, організм, обмежуючи свободу дій особи - зокрема руху чи комунікації. Т. Парсонс у своїй концепції стверджує, що, аби використовувати силу проти діючої особи, необхідно “дістатися до неї” у тому місці, де вона є, або хотіла би перебувати [20, с. 237]. Використання сили – крайній засіб запобігання дії (небіжчик не діє), і, оскільки як компонент влади використання сили має контролюватися в суспільстві, територіальна організація сили та її можливе застосування завжди є фокусом структури суспільства. Сукупність організацій, що діють на певній території, зумовлює утворення певного суспільства, адже: а) тіла членів суспільства перебувають переважно в одній області (на одній території); б) на цій території підтримується певний нормативний порядок, котрий, як уже наголошувалося, перш за все ґрунтується на силі, хоча й не виключно на ній. І, нарешті, парсонівський простір сполучається з тілами тих, хто діє, а час – з очікуваннями [20, с. 239-246].

Колега Т. Парсонса, американець російського походження

П. Сорокін також дослідив соціальний простір як відмінний від геометричного простору (так він позначав фізичний простір) [17]. Він визначив характерні риси соціального простору:

1. Соціальний простір принципово відрізняється від простору геометричного. Справа в тому, що положення індивіда в цих просторах (його позиція) є неоднозначним. Так, два зовсім далекі один від одного в соціальному просторі індивіди можуть перебувати дуже близько в просторі фізичному - наприклад, слуга і король, слідчий і злочинець, декан і студент, виборець і депутат тощо; та навпаки - ті, що перебувають близько один до одного в соціальному просторі, можуть існувати далеко один від одного в просторі фізичному;

2. Правило, згадане в першому пункті, поширюється й на похідні від цих понять. Йдеться, у першу чергу, про такі поняття, як “геометрична дистанція”, “соціальна дистанція”, “переміщення з одного місця в інше як у соціальному, так і в геометричному просторах”. Оскільки класичний геометричний простір тривимірний, то соціальний простір – багатовимірний, тому що існує велика кількість варіантів групування індивідів за не тотожними соціальними ознаками (наприклад, групування за громадянством, професією, релігією, партійною, профспілковою приналежністю, статтю, віком тощо) [17, с. 27-30].

Основні висновки П. Сорокіна полягають у таких положеннях:

1. Соціальний простір є народонаселення Землі.
2. Соціальний стан – це сукупність його зв'язків людини з усіма групами населення, у середині кожної з цих груп, тобто з її членами.
3. Положення індивіда в соціальному всесвіті визначається шляхом установлення зв'язків, зазначених у попередньому пункті.
4. Сукупність груп, а також сукупність положень у середині кожної з них, складають систему соціальних координат, що дозволяє визначити соціальне положення будь-якого індивіда.
5. Індивіди, котрі належать до однакових соціальних груп, виконують ідентичні (чи майже ідентичні) функції в межах даної групи, мають, відповідно, однакове соціальне положення. Якщо ж ці функції відмінні, то різняться і соціальне положення. “Отже, чим більша схожість в положенні індивідів, тим ближчі вони в соціальному просторі, і навпаки” [17, с. 28].

На відміну від теорії К. Маркса про класову структуру суспільства, де класи визначаються за відношенням до засобів виробництва, багатовимірність соціального простору визначила теорію соціальної стратифікації П. Сорокіна, як диференціацію за стратифікаційним критерієм сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі. П. Сорокін виділяє три форми стратифікації: економічну, політичну і професійну. Виокремлення таких основних форм соціальної стратифікації обумовлює позначення відповідних полюсів соціального простору [3; 9].

З легкої руки П. Сорокіна у соціальному просторі особливу роль відіграють стратифікаційні теорії, які здійснюють спроби ранжування соціальних статусів за різними критеріями та їх кількістю: від прибутку і професії до влади, етнічності та віросповідання. Наприклад, Л. Уорнер визначає від п'яти до шести шарів [17], Б. Барбер – впроваджував дослідження за 6 критеріями: престиж професії; влада й могутність; прибуток і багатство; освіта, або знання; релігійна чи ритуальна чистота;

ранжування за родинними чи етнічними ознаками [3].

Досліджуючи книги різних епох, можна дійти висновків, що вони тематично присвячені ключовим навичкам тих або інших станів; надалі в контексті праксеологічного осмислення модальностей соціального простору та його впливу на обумовленість пам'яті в розвитку діяльності людини розглянемо "владу", як феномен політичного, а також "владу" як феномен кримінального.

Науку про явну владу репрезентував Макіавеллі (його вважають "батьком політології") [11]; науку ж про таємну владу створює європейський містицизм. На протигагу тій владі, яка встановлюється в європейських державах, також виникає влада кримінальна. Так, наприклад, і сьогодні південно-італійська Ндрангета, існуюча вже декілька століть, залишається найбагатшою і наймогутнішою організацією. Мафія підкорила Америку в ХХ столітті, і з нею досі нічого не змогли вдіяти [21]. Також не зникла і російська кримінальна традиція. Кримінальні традиції продовжують існувати, в тому або іншому вигляді, змінюючись з ходом історії. У кримінальній традиції теж існує поняття ключової навички. На роботу представникам цієї традиції влаштовуватися не треба, в цьому середовищі існує поняття ремесла: хтось гаманці уміє витягувати, хтось грабувати, хтось в карти обігравати (і інші кримінальні "професії"). Слід звернути увагу, що в кримінальній традиції не можна просто назватися "умільцем" і всіх обдурити, треба бути реальним носієм навичок. Обман завжди закінчується позбавленням волі або й життя.

Стратифікаційні дослідження надають параметричний вимірюваний матеріал для з'ясування актуалізованого у соціальній пам'яті, кожна епоха надає свої значущі цінності та інструменти їх вимірювання та фіксації - економічні розрахунки, соціальну статистику, сучасний соціологічний інструментарій [15].

Стратифікаційні дослідження спираються і на положення Макса Вебера, що визначає суспільну (статусну) диспозицію в тривимірному соціальному просторі на базі ієрархічних структур відносин власності, влади й престижу в будь-якому суспільстві [19]. Схожу модель репрезентовано в роботі В. Радаєва та І. Шкаратана "Соціальна стратифікація" [15].

У першому десятилітті ХХІ століття у соціологічних та соціально-філософських дослідженнях був здійснений поворот до структуралізму, а точніше - постструктуралізму П. Бурд'є, який розглядав фізичний та соціальний простір через складні взаємовідносини між ними, вивчення одного через інший. "За допомогою структуралізму я хочу сказати, що в самому соціальному світі, а не тільки в символіці, мові, міфах і т. д. існують об'єктивні структури, незалежні від бажання та волі агентів, здатні спрямовувати й утримувати їхні практики або уявлення. За допомогою конструктивізму я хочу показати, що існує соціальний генезис, з одного боку, схем сприйняття, мислення та дії, котрі є складовими частинами того, що я називаю "habitus", а з іншого - соціальних структур і того, що я називаю полями й групами і що зазвичай називають "соціальними класами" [4, с. 112].

Бурд'є визначав "соціальний простір" як абстрактний простір, сконструйований ансамблем підпросторів або полів (економічне поле, інтелектуальне поле та інші), структура яких обумовлена нерівним

розподілом окремих видів капіталу і може сприйматися у формі структури розподілу різних видів капіталу, що функціонує одночасно і як інструмент, і як ціль боротьби в різних полях [5]. Поняття “поле” у нього позначає специфічний мікрокосм відповідно до автономного простору, якому притаманні власні закони. До того ж, “...незважаючи на те, що поле ніколи не звільниться від обмежень макроструктури, воно має більш-менш яскраво виражену автономність” [5, с. 47]. Цей підхід активно досліджували такі російські послідовники П. Бурд’є, як О. Філіппова й Ю. Качанова у дослідженні політичного простору [5; 19].

Постановка дослідницьких завдань. Проблематика соціального простору має свою специфіку у дослідженні відмінності географічного, біологічного та соціального простору, дослідження соціальної взаємодії як диспозиції - тобто взаєморозташованості одне відносно одного, дистанції та структурованості. Структурованість як характеристика та ознака соціального простору набула значення у дослідженні соціальної стратифікації.

В нашому дослідженні ми розглянемо структурованість статичного та динамічного у феномені пам’яті, що є обумовленим феноменом соціального простору.

Методологічні підходи, що визначають ефективність дослідження особливостей філософії історії як розвитку соціокультурної поведінки і діяльності, потребують пошуку концепту, який діалектично поєднує поведінку і діяльність, ірраціональне та раціональне на основі аксіології розвитку людства, антропологічних основ людини в прагненні подолання міждисциплінарних кордонів і філософське усвідомлення руху соціальної матерії, субстанції епохи.

Наша наукова робота ґрунтується на діяльнісному підході. Соціальна взаєморозташованість, близькість або віддаленість людей у групах, часто-густо стає ідентифікаційними ознаками груп, спільнот, суспільства, оскільки спільні спогади, спільні рецензори, архетипи, прототипи, авторитети стають саме тією основою для формування історичної та соціальної пам’яті, що визначають мобілізацію у кризових умовах, групову або соціальну консолідацію, солідарність контактних та масових об’єднань людей [21]. Соціальна дистанція відзначається у носіях пам’яті, міфах, легендах, оповіданнях, наукових джерелах та фотографіях, тому вивчення соціального простору відображає розуміння соціальної взаємодії у науково встановлених фактах [15].

Втрата минулого соціального простору як сукупності зв’язків залишає по собі соціальний простір у відбитках соціальної поведінки та діяльності людей [8; 16].

Виклад основного матеріалу дослідження. Ґрунтуючись на сучасних дослідженнях феномену соціального простору, ми солідаризуємось з визначенням суті поняття соціального простору.

Соціальний простір далі розглядається автором як система громадських зв’язків, в якій фіксується співіснування величезного різноманіття соціально предметних подій з точки зору їх впорядкованості, насиченості і міри охоплення, що виражає соціальне існування, яке знаходиться в розвитку. Історичний простір описує особливу частину соціального простору, параметри якого фіксують місце, глибину і довжину сутнісних змін соціального організму, їх взаємозв’язок з іншими

соціальними організаціями, їх елементами і подіями, що є складовими структури [10].

Перспективний простір – це частина соціального простору, в якій відбувається діалектичне заперечення “матриці” віджилого способу життя людей, що заважає або стримує громадський розвиток [10, с. 297]. Перспективний простір людей, які живуть і тим чи іншим чином впливають на розвиток громадського життя, виражає єдність об’єктивного і суб’єктивного в розвитку суспільства. Так, в суспільній перспективі зберігаються ті соціальні об’єкти, громадські стосунки і соціальні структури, які служать суспільному життю. Вони є об’єктивно необхідними, і їх свавільна зміна може призвести до кризових явищ в житті суспільства. І навпаки, необхідні зміни соціального простору є перспективними, оскільки виражають об’єктивні потреби суспільства у забезпеченні подальшої життєдіяльності, але мають конкретних соціальних суб’єктів своєї реалізації, тому характеризуються суб’єктивною визначеністю і виражаються в суб’єктивних вимірах.

Відповідно, перспективний простір – це особлива частина соціального простору, в якому відбуваються істотні зміни громадського життя, здійснюється розвиток суспільства. Специфіка історичного і перспективного опиняється також в часових характеристиках громадського життя [9; 10].

За М. Лепським, динаміка сучасного може виявлятися по-різному, виходячи зі змісту минулого, теперішнього і майбутнього. Минуле містить в собі померле і існуюче, яке руйнується. Сучасне – це існуюче, що живе, воно містить в собі минуле, яке руйнується, і майбутнє, що створюється. Життя піддається двом динамікам. У одній воно активне – це динаміка, спрямована в майбутнє, в те, що створюється, в іншій динаміці воно пасивне – це динаміка руйнування, спрямована в минуле. Людина може об’єднати цю подвійну динаміку, тоді минуле стає майбутнім [10].

В якості компонента порівняння зазначимо, що Григорій Попов [12], описуючи теоретичну модель пам’яті людини, оперував поняттями “динамічний” і “статичний” блоки пам’яті. Вчений безпосередньо описував взаємодію механізмів даних двох блоків пам’яті, в результаті чого ми можемо простежити на логічній образній моделі, яким чином відбувається об’єднання людиною двох динамік: динаміки, спрямованої в майбутнє (динамічний блок пам’яті) і динаміки, спрямованої в минуле (статичний блок пам’яті).

Ретроспективному, як оволодінню минулим розвитком суспільства, присвячено історію. У визначенні минулого А. В. Гулига виокремлює три методологічно важливі погляди дослідника стосовно історії як науки:

- історія – це наука про життя і розвиток суспільства;
- історія – наука про минуле;
- історія – наука, яка вивчає минуле людського суспільства [18].

У феноменології пам’яті, яка за Г. Поповим вибудовується за наступним принципом: зовнішній світ – це дзеркало пам’яті людини, відповідно, людина нічого не придумує, вона витягає дані з пам’яті [14, с. 44].

Іншими словами, все те, що існує зовні – це і є пам’ять людини. Відповідно, один з підходів дослідження пам’яті – так званий метод дослідження зовнішнього. Наприклад, коли людина записує щось – вона

у такий спосіб створює окремий блок пам'яті, винесений назовні; коли людина фотографує або зображує – вона так само створює пам'ять.

Так, людина створює зовнішню пам'ять, щоб не забути [13]. Власне, коли йдеться про діяльність і життєві завдання, від яких людина може себе звільнити, щоб не навантажувати власні механізми пам'яті, вона створюватиме зовнішню пам'ять. Проте у даному контексті є певна проблема: людина не вміє керувати працювати з власними механізмами пам'яті. Найчастіше те, що людина використовує – це пам'ять автоматична (спрацьовує в автоматичному режимі).

У 1949 р. академік Григорій Попов писав: “Все, що існує в пам'яті самої людини, то існує і зовні” [14]. Як він розмірковував? “Так, розглянемо, а що у нас є зовні. Якби установи, об'єкти ми могли б віднести до пам'яті?” [14, с. 45]. Так, Г. Попов першим запропонував розглядати існуючі інститути пам'яті, як результати успішної діяльності, що об'єктивувалися в суспільстві, як закріплені соціальні відносини пам'яті.

Відзначивши специфіку соціального простору, як загальне і особливе історичного і перспективного, розглянемо структуру механізмів пам'яті у взаємодії із зовнішнім середовищем. Перше новаторське твердження пов'язано з тим, що в більшості досліджень пам'яті розглядається роль пам'яті в її відображенні “середовище-пам'ять” [14, с. 46]. Г. С. Попов підійшов до питання з нетривіальним протилежним положенням, вивівши на підставі дослідження пам'яті і її проєкцій назовні гіпотезу, що все, що бачить людина навколо – це результати, що їх “витягли”, дістали з нашої пам'яті. “Зовнішній світ, зовнішня пам'ять – це дзеркало нашої пам'яті. Тому що кожен з нас сприймає світ по-різному, кожна людина думає по-своєму, а отже, і пам'ять у нас різна – така, що несе в собі різний набір даних” [14, с. 46]. Г. Попов описував далі: “Все, що існує зовні – це відображення пам'яті людини” [14].

Логічна модель філософського осмислення феноменології пам'яті, запропонована в 1949 р. Г. Поповим, має наступний вигляд. По-перше, зовнішній світ – це дзеркало пам'яті людини, відповідно – людина нічого не вигадує, вона отримує дані з пам'яті [13].

За суттю все, що існує зовні – це і є пам'ять людини. Відповідно, один з підходів дослідження пам'яті – це метод дослідження зовнішнього світу, як зазначалося раніше. Наприклад, у людини є телефони, планшети, відеокамери, а отже, вона по-різному може створювати зовнішню пам'ять. За фактом, кожен здатний вивчити напам'ять вірш, таблицю множення і інше. Але коли йдеться про якісь завдання, від яких людина може себе звільнити, щоб не навантажувати власні механізми пам'яті, вона буде створювати зовнішню пам'ять. Проблема криється в людських лінощах, а також в тому, що ми не можемо відразу запам'ятати великий обсяг інформації, ми не можемо працювати з власними механізмами пам'яті. Найчастіше все, що людина використовує – це пам'ять автоматична, яка працює в неї в автоматичному режимі. І коли вона намагається вмістити в пам'ять нову інформацію методом повторення, то варто враховувати, що пам'ять обмежена за розміром вмістилища і має обмежений обсяг, тобто банк даних не є нескінченним. Якщо людина за рік жодного разу не скористалася тією чи іншою інформацією, значить, ця інформація не є потрібною і людина це забуває. Запам'ятовування і використання пам'яті – відповідно, це різні процеси. Запам'ятовування – це частина пам'яті [13,

с. 29-31].

На даному етапі повертаємося до слів академіка Г. Попова: “Все, що існує в пам’яті самої людини, то існує і зовні” [14, с. 46]. Якими були його розмірковування? “Отже, розглянемо, а що у нас є зовні. Які б установи, об’єкти ми могли би віднести до пам’яті?” [14]. За суттю, Г. Попов першим запропонував розглядати існуючі інститути пам’яті як об’єктивовані результати успішної діяльності в суспільстві, як закріплені соціальні відносини пам’яті.

Схема 1. Образна модель устрою блоків пам’яті людини за Г. Поповим як результат застосування зовнішнього методу вивчення пам’яті.

Як можемо бачити, таких “закладів, установ”, образів соціальних інститутів в пам’яті (умовне позначення блоків образної моделі пам’яті за Г. Поповим) виявляється всього вісім. Також академік Г. С. Попов поділяв їх на дві категорії: динамічні і статичні. Тобто: блоки, в яких “щось відбувається і такі, в яких вже нічого не відбувається і не перетворюється, тільки фіксується і зберігається”, – цитата з рукопису “Три підходи до вивчення пам’яті” [14, с. 47]. В контексті дослідження феномена часу нам, в першу чергу, потрібно вивчати динамічні блоки пам’яті.

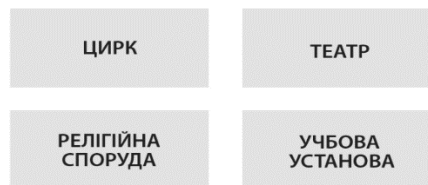

Схема 2. Динамічні блоки пам’яті

Отже, згідно з образною моделлю Г. Попова, “цирк” – це “розважальна вистава”, в якій можуть бути і клоуни, і фокусники, і акробати, і навіть дресирувальники тварин. І тільки в другу чергу ми називаємо цирком установу, в якій, власне, і відбувається сама вистава. Коли ми стикаємося в своєму житті з цирком, то так само бачимо в часі і просторі певну дію. Людина так і каже: “Мое життя подібне до цирку” або, наприклад, “Не хочу повертатися додому, бо там – цирк”. Так, час від часу в житті кожного індивіда при перемиканні цього блоку пам’яті відбувається низка подій, які за своїм змістом і дією не відрізняються від циркової вистави.

Якщо людина постійно перебуває “в цирку” (умовно, в ньому живе), то і всі люди, які знаходяться навколо цієї людини, автоматично потрапляють до цього ж “цирку”, в ті соціальні інтеракції і взаємодії, які розподіляють у відносинах і особливі соціально-статусні позиції [14]. Це

перший динамічний блок, який існує в нашій пам'яті.

Ключова атрибутивна характеристика даного блоку – це навичка [14, с. 47]. Саме в “цирку живуть навички”: найбільш незвичайні, найспритніші, найсильніші люди демонструють публіці свої навички: навички дресирувальника, навички еквілібриста, навички важкоатлета, спритника і т. ін.

Образна модель “театру” не є альтернативою “цирку”, а є повноцінним окремим блоком пам'яті. До речі - важливо зазначити, що в цьому ключі взагалі не існує такого поняття, як альтернатива. Кожен блок є самостійним і несе в собі окремі функції. Тут немає взаємодій антагоністів між собою, це все існує одночасно. Як одночасно у людини є права рука, голова, плечі, шия, так і це все існує одночасно. Цю особливість філософськи осмислював в концепції суспільства театру Гі Дебор [4]. Витоки можна бачити в знаменитому твердженні В. Шекспіра, що світ – театр, а ми всі в ньому актори (“Весь світ – театр. В ньому жінки, чоловіки – усі актори...”). Є люди, які вміють створювати, влаштовувати театральні вистави. Основа блоку “театр” – це ролі, соціальні шаблони, репертуар і рольові каркаси, моделі поведінки, безліч сценаріїв реалізації даних ролей тощо. Ключова атрибутивна характеристика даного блоку – роль (що, відповідно, проявляється в діяльності як уміння обирати ролі, втілювати їх , “грати в житті” і добиватися тим самим результатів і успіхів в діяльності) [14, с. 47].

Окремий блок позначено як “навчальні установи / університети”. Ми могли б порівняти “університет” з бібліотекою з консультантами. Адже таким же чином влаштована і пам'ять людини. Коли дитина приходить вчитися до навчального закладу, то їй викладають загальноприйнятну програму освіти, вона може перейти до іншого навчального закладу і там вже буде інша навчальна програма. Наприклад, програма дореволюційної гімназії сильно відрізняється від програми нинішньої середньої школи, при цьому відмінності містяться як в інноваційних аспектах (з'явилися комп'ютери), так і в самому змісті досліджуваного матеріалу [8].

Так, з точки зору розуміння процесів роботи цього блоку пам'яті, під “університетом” ми розуміємо певний заклад, в якому існує порядок, є консультанти, навчальна література, і головне – методологія. Є люди, які приходять, отримують ці знання, є семінарські заняття, заліки. Все це одночасно вписується в блок “університет”. Ключова атрибутивна характеристика: *методика і програма тренування* (що дозволяє продукувати відповідь на питання “як зробити?”) [14, с. 47].

Наступний блок Г. Попов визначив як *“релігійні установи”*: “Не будемо його призначати храмом, церквою або будь-якою іншою установою. Під цим блоком моделі маються на увазі безпосередньо установи релігійного характеру”. Тобто, образом для сприйняття може послужити, наприклад, ісламська установа, буддійська, християнська, будь-яка – неважливо. Головне, щоб вона була релігійною. У цьому блоці пам'яті, як і в інших, існують свої порядки, свої керівники, є певні релігійні праці і є паства, яка приходить, є організатори ритуалів і занять для парафіян. Коли йдеться про порядки, мається на увазі універсальний релігійний порядок, який можна застосувати до ісламу, до православ'я, і до католицизму (омінаючи доктринальні розбіжності – мова йде тільки про порядок функціонування: від формування до самоорганізації) [11].

Важливо зазначити, що “релігійний блок” – це умовна назва, його можна було б назвати, наприклад, “блок № 4”. Г. Попов не наполягав на конкретній назві; він використовував збірну метафору “релігійних установ”. Більш того, продовжуючи логічне розмірковування на цю тему, можна сказати, що у кожної людини існують свої релігійні знання, дані, рецензори, механізми і порядок їх використання при пізнанні зовнішнього світу, його сутності, картини світу як системи. Ключовою атрибутивною характеристикою цього блоку є *механізм* [14, с. 48].

Ці чотири блоки пам'яті: “цирк”, “театр”, “університет” та “релігійна установа” – складають динамічну пам'ять. В цих блоках відображаються зміни в системі світорозуміння людини, в її діяльності і вчинках. У здійсненні цих блоків пам'яті відбуваються події, змінюється стан речей. І у кожної людини існує конфігурація з цих 4-х блоків пам'яті [14, с. 46].

Також в теоретичній моделі пам'яті Г. Поповим було виділено і проаналізовано 4 *статичних блоків пам'яті*, в яких згідно з різними принципами відбувається фіксація і подальше зберігання даних. Ці блоки в образній моделі Г. Попова іменуються: “архів”, “бібліотека”, “музей” і “галерея” (дані назви в образній моделі дозволяють виділити атрибутивну складову функціоналу блоку пам'яті і його логіку) [14, с. 46].

Схема 3. Статичні блоки пам'яті

Структурним блоком статичного блоку пам'яті Г. Попов виділив “архів”. У кожної людини в пам'яті існує “архів”, як незалежний блок пам'яті, в якому містяться записи про події, що мали місце в минулому. Фіксація інформації в архіві відбувається за принципом “доконаність”, тобто не надається перевага якимось конкретним подіям, немає логіки “важливе – неважливе”. У цьому блоці пам'яті записуються всі події дані – так само, як вони поспіль зберігаються як “на кінострічці”, потік свідомості в пам'яті подібний потоковому запису подій на кінокамеру. Наприклад, як в міських архівах містяться документи, що відображають події з життя міста 200-300 років тому (приїхав купець, був ярмарок, свято міста або “сьогодні вперше за 118 років зафіксована найбільша спекотна погода” і т.п.), так і в блоці пам'яті “архів” одне за одним фіксуються всі події і пригоди, за принципом “було – записано”. Ключовою атрибутивною характеристикою “архіву” як блоку пам'яті є тривале позачасове зберігання; архів не працює з категоріями модальності часу, в ньому немає принципу “минуле-сьогодення-майбутнє”, оскільки архів зберігає все [14, с. 46]. І навіть якщо збережені в архіві дані “зараз” не потрібні, однак коли-небудь вони можуть знадобитися і будуть витягнуті з цього блоку людиною для реалізації діяльності.

Одним з блоків статичної складової пам'яті було виділено образ “бібліотеки”. В даному блоці пам'яті зберігаються безпосередньо дані з

категорії “актуальні” і “перспективні” – тобто дані, з якими людина, розв’язуючи життєві завдання, працює в поточний момент “зараз” і які в цей момент потенційно можуть виявитися необхідними. Образна модель Г. Попова відображає внутрішній порядок роботи даного блоку [14, с. 46].

Звертаючись з пошуковим запитом, люди відправляються в бібліотеку (як в фізично існуючу, так і віртуальну), щоб отримати конкретні дані – відповідь на питання – наприклад, як організувати зустріч. У “бібліотеці” як в блоці пам’яті один з механізмів, подібно до “старшого бібліотекаря”, виносить три книги і робить примітку: потрібна відповідь міститься на сторінках таких-то. Ключовою атрибутивною характеристикою даного блоку є доступ до актуальних для людини даних. У самому блоці пам’яті також немає поділу щодо часової модальності, є тільки параметри “відповідає запиту” і “актуально для запитувача” [13, с. 29-30].

Після було розглянуто таку образну модель, як “музей”. Образна модель Г. Попова демонструє принцип роботи даного блоку пам’яті. Пояснюючи логіку цього блоку, академік ставив наступне запитання: “Згадайте, як виглядає музей і що в ньому міститься. Це особливе місце, де зібрані і зберігаються різні експонати” [14, с. 48]. Тобто, музей являє собою певну сукупність артефактів, експонатів, які є підтвердженням тих чи інших доконаних подій. У музеї зберігаються підтвердження особливих досягнень епох і “історично важливого минулого” – того, що говорить про героїв минулого, про кращі творіння людства – про те, що в подальшому могло б послужити наочними уроками для індивіда. Ключова атрибутивна характеристика: *цінність*, здатність виступати потенційним фундаментом або уроком для перспективної діяльності людини.

В якості блоку в статичній складовій пам’яті Г. Попов визначив “галерею”. Це блок пам’яті, в якому зберігаються і виставляються твори мистецтва: “предмети живопису”, “фотографії”, “ювелірні вироби” і таке інше. Саме в “галереї” зберігаються і “живуть” всі емоції людини; все те, що його надихає, дивує, захоплює і підштовхує вперед. *Емоційна складова* – атрибутивна характеристика даного блоку пам’яті [14, с. 48].

Таким чином, в теоретичній моделі блоків даних пам’яті людини за Г. Поповим ми розглянули 4 статичних блоки пам’яті. Серед зазначених блоків немає “головних”, “провідних” або залежних: всі вони працюють і існують одночасно. Кожного разу, коли людина щось робить, вона звертається до якогось блоку пам’яті і задіює блок пам’яті цілісно, як єдину систему. Вона не задіює якийсь окремий механізм, рецензор (так Попов позначав механізм пам’яті людини), але блок одразу, цілком. Тобто, якщо йдеться про блок пам’яті “університет”, там буде все одразу, одночасно – будуть викладачі, дані, якими потрібно оперувати, одночасно будуть учні, система подачі даних, система захисту даних і так далі [14, с. 48].

Резюмуємо: блоки пам’яті “галерея”, “музей”, “архів” і “бібліотека” є статичними; в них відсутня модальність “минуле-теперішнє-майбутнє”; відсутня динаміка перетворень; середовище блоків пам’яті фіксує і зберігає дані, кожен – за особливим принципом. Безпосередньо динамічна конфігурація подій, процесів, що є результатом взаємодії механізмів пам’яті, в тому числі, у відповідь на навантаження, тиск і вимоги навколишнього середовища з подальшим перетворенням вмісту пам’яті відбувається в чотирьох динамічних блоках пам’яті “театр”, “цирк”,

“навчальний заклад” і “релігійна споруда” [14, с. 46-48]. Дана видозмінювана конфігурація вмісту динамічних блоків пам'яті в сприйнятті людини розуміється як різниця видів часу, їх модальності і особливостей.

Далі пропонується розглянути феномен простору, його різновиди та співвіднести ці особливості зі специфікою роботи динамічних і статичних блоків пам'яті.

Внаслідок того, що історичний процес визначається дослідниками в діалектичній єдності громадського часу і простору, історичний простір і час, безумовно, мають специфіку. У попередній статті ми також зіставили результати філософського осмислення порядку роботи пам'яті і його устрою з сучасними дослідженнями в області соціального часу і його різновидів. Відповідно, Г. Попов запропонував образну модель, що дозволяє розглядати і вивчати пам'ять зовнішнім методом, підрозділяючи цей колективний блок даних і інститутів, що зберігають і організують, на вісім соціальних інститутів, іменованих “цирк”, “театр”, “релігійна споруда”, “навчальний заклад” (динамічні блоки); а також “архів”, “бібліотека”, “галерея”, “музей” (статичні блоки).

Надалі, після Г. Попова, у філософських дослідженнях концепцію місця пам'яті (фр. lieu de mémoire) розробляв французький вчений П'єр Нора на початку 80-х років ХХ століття [12]. “Місце пам'яті” втілює в собі єдність духовного і матеріального, яке з часом і за волею людей стає символічним елементом спадщини національної пам'яті спільності. Місця, в яких, на думку П'єра Нора, втілена національна пам'ять, – це пам'ятники (культури і природи), свята, емблеми, урочистості на честь людей або подій; особливі розмови, зокрема, похоронні, прощальні, маніфестації і т. ін.

Прийняття розмежування понять на “подію в часі” і “часу в події” має евристичність, зокрема, вказівку на єдність кількісних і якісних змін з уточненням міри події. При цьому міра події повинна уточнюватися в єдності простору і часу [9].

У подібній логіці обґрунтованим і необхідним є виокремлення “події в просторі” із зворотним значенням “подієвого простору” (що має посилення у соціологічних роботах Т. Парсонса, П. Штомки та семіотичних дослідженнях М. Бахтіна та Ю. Лотмана), що є взаємозв'язок цілісних подій, які відбуваються разом і в цілому, з переважанням зовнішнього для подій простору; “простір в події”, простір всередині, що визначає зміст події, її “серцевину”, формування і здійснення цілісної внутрішньої детермінації події [4; 20].

Необхідним є розгляд “часу в просторі”. Наприклад, щільність соціальних зв'язків в столиці завжди визначає більш високий темп, великі площі і, відповідно, велику “соціальну метушню” і напругу і, навпаки, в селі темп знижується, оскільки зв'язки носять більше контактний характер. Безумовно, багато що залежить від просторово-часових характеристик зв'язаності простору і часу відпочинку, домашньої повсякденності, а також простору і часу реалізації професійної діяльності (так, транспортні проблеми можуть істотно впливати на ці аспекти, наприклад, сезонно: взимку або влітку, або залежно від швидкості і благоустрою транспорту). Також сам рух (переміщення), його швидкість і шляхи мають значення для простору і часу подій [10].

“Простір в часі” визначає центризм і периферію щільності часу; простір визначає подієву основу і час ухвалення рішень [16]. Цікавим в дослідженні минулого як часової модальності виступає підхід “місць пам’яті”, в яких сконцентрований минулий час суспільства, як його соціокультурне значення для суспільства. Подібно до цього у світі виокремлюють когнітивний простір, де не лише створюються умови для теоретичних і практичних розробок майбутнього, але і формується цілісна наукова система прогнозування, проектування, планування і програмування – подібно до радянських наукових містечок або сучасної “Кремнієвої долини”, як приклад.

Місця пам’яті, згідно з філософськими переконаннями П. Нора “...належать двом царствам, що надає їм і інтерес, і складність водночас: прості і двозначні, природні і штучні, такі, що негайно відкриваються найбезпосереднішому чуттєвому досвіду і в той же час придатні для найабстрактнішого аналізу. Насправді вони є місцями в трьох сенсах слова: матеріальному, символічному і функціональному, – але в дуже різному ступені” [12, с. 257]. Місце, зовні матеріальне, як, наприклад, архівне сховище, не є місцем пам’яті, якщо уява не наділить його символічною аурую. “Навіть чисте функціональне місце, таке як шкільний підручник, заповіт або асоціація ветеранів, стає членом цієї категорії тільки на підставі того, що воно є об’єктом ритуалу. Хвилина мовчання, що здається крайнім прикладом символічного значення, є як би матеріальне розділення тимчасової єдності, і вона ж періодично служить концентрованим закликком спогаду” [12, с. 259]. Три аспекти завжди співіснують.

Моріс Хальбвакс зазначав також, що “...Ми ще не звикли говорити (навіть метафорично) про групову пам’ять. Здається, що така властивість, як пам’ять, може існувати і зберігатися тільки в тій мірі, в якій вона прив’язана до індивідуального тіла або свідомості. Проте припустимо, що спогади можуть вибудовуватися двома різними способами: вони або вибудовуються навколо певної людини, що розглядає їх зі своєї власної точки зору, або розподіляються по великому або малому співтовариству, стаючи його частковими відображеннями” [10, с. 413]. Іншими словами, кожному індивідуі доступні два типи пам’яті. Проте, залежно від того, чи співвідноситься він з тім або іншим з них, тип пам’яті займає дві різні і навіть протилежні позиції. З одного боку, спогади вкладаються в рамки його особистого життя, і навіть ті з них, які він розділяє з іншими, розглядаються ним лише з того боку, з якого вони зачіпають його особисто, на відміну від інших осіб.

З іншого боку, в певні моменти ці “дві пам’яті” нерідко проникають одна в одну; зокрема, індивідуальна пам’ять може спертися на пам’ять колективну, щоб підтвердити або уточнити той чи інший спогад або щоб заповнити можливі пропуски, знову зануритися в неї, на короткий час злитися з нею. І, проте вона йде власним шляхом, і цей зовнішній внесок поступово засвоюється і вбудовується в неї [18]. Колективна пам’ять “обертається” навколо індивідуальних пам’ятей, але не змішується з ними. Вона розвивається за власними законами, і навіть якщо іноді до неї проникають і деякі індивідуальні спогади, вони видозмінюються, тільки-но поміщаються в ціле, що більше не є свідомістю особи.

П. Нора вказував на три ознаки метаморфоз пам’яті: пам’ять-архів,

пам'ять-борг; пам'ять-дистанція. Він писав: "...наше ставлення до минулого, принаймні таке, яке розкривається в найбільш важливих історичних творах, абсолютно інше, ніж очікується від пам'яті. Раніше істинне сприйняття минулого історією-пам'яттю полягало в констатації того, що насправді минуле не пройшло. Його могло оживити зусилля ремеморації, а саме сьогодні стало свого роду повтореним, актуалізованим, покликаним минулим, присутнім завдяки такому зрощенню і такій закоренілої" [12, с. 203].

П. Нора також стверджував, що взаємодія двох категорій – пам'яті та історії формує "місця пам'яті", взаємодія цих же двох чинників приводить до їх визначення один через одного [12, с. 206]. Те, що перетворює деякі доісторичні, географічні або археологічні пам'ятники на місця пам'яті, іноді навіть в найзначніші з них, є саме тим, що повинно було б перешкодити їм стати такими, – "...повна відсутність бажання пам'ятати, що компенсується жажливим тягарем, накладеним на них часом, наукою, мрією і пам'яттю людей" [12, с. 211]. Згідно з класифікацією Г. Попова, такі зовнішні соціально-просторові інстанції, як "музей", "галерея", "бібліотека" і "архів" містять у своєму змісті механізми, що дозволяють реалізовувати функції, описувані П. Нора як функції "місця пам'яті".

При дослідженні логіки роботи такого зовнішнього блоку пам'яті, як "бібліотека" (чи "місця пам'яті"), ми можемо вивчати соціальні взаємодії в статусно-рольових вимірах, оскільки цей образ розпаковує за аналогією з бібліотекою, хто в бібліотеці старший (відповідальна особа), та і у блоці пам'яті людини "бібліотека" міститься старший (ключовий) механізм, який і відповідає за знаходження потрібної інформації. Як у бібліотекаря (старшої особи) є помічники, так і у блоці пам'яті "бібліотека" існують помічники головного механізму. Г. Попов називав головний механізм "рецензором", а йому супідрядні механізми – "рецензорною групою" [13; 14].

Тому статичні блоки пам'яті розвантажують конструкцію людини, записуючи усі події і пригоди, перетворюючи їх на окремі блоки даних пам'яті, на так звані "додаткові" блоки пам'яті або зовнішні носії. Як і згідно з роботою механізмів пам'яті людини, усі дані "записуються" індивідом у блоці даних "архів", так і всі дані (з життя району, міста, якоїсь референтної групи) зовні так само зберігаються в архіві, як в зовнішньому "місці" пам'яті. Відмінністю в даному випадку виступає типологізація пам'яті. Оперуючи категоріями М. Хальбвакса, механізми пам'яті окремого індивіда дозволяють йому створювати власний архів, що вказує на формування індивідуальної пам'яті. Взаємодія категорій "пам'яті" і "історії" формує місця пам'яті, взаємодія цих двох чинників приводить до їх визначення один через одного (згідно з концепціями П. Нора) [12].

Місце пам'яті і є зовнішній носій культури, як результат людської діяльності, її проявом соціального простору як цілісності або мікросоціальної польової взаємодії суб'єктів. За фактом, пам'ять соціальних взаємодій ми ніколи не побачимо, окрім запам'ятовування подій, процесів, результатів і їх фіксації в зовнішніх медіаторах, посередниках. При цьому логіку організації блоку пам'яті через "зовнішнє" середовище дозволяють вивчати об'єкти і артефакти пам'яті.

Висновки. У дослідженнях змісту соціального простору ми

солідаризувалися з підходом української соціально-філософської школи В. Воловика, М. Лепського та ін. в осмисленні соціального часу в контексті історичного процесу і часових модальностей “минулого-теперішнього-майбутнього”. Внаслідок того, що історичний процес визначається дослідниками в діалектичній єдності соціального часу і простору, історичний простір і час, безумовно, мають специфіку. Так, ми солідаризувалися з визначеннями соціального, історичного і перспективного простору (за В. І. Воловиком і М. А. Лепським).

У цій статті ми вперше застосували авторську концепцію і теоретичну модель академіка Г. С. Попова, що репрезентує динамічні і статичні блоки пам'яті людини в обумовленості соціального простору. Так, на підставі “зовнішнього методу вивчення пам'яті” Г. Попов за допомогою образної моделі описав систему роботи пам'яті людини, як конфігурацію взаємодії чотирьох динамічних блоків пам'яті (що умовно називаються “театр”, “цирк”, “релігійна споруда”, “навчальний заклад”) і чотирьох статичних блоків пам'яті (“музей”, “галерея”, “архів”, “бібліотека”).

У статті ми також наводимо результати філософського осмислення порядку роботи пам'яті і її устрою з сучасними дослідженнями в галузі соціального простору і його різновидів. Ми описали логіку і теорію зовнішнього методу дослідження пам'яті за Г. Поповим; розглянули теоретичну модель пам'яті і проаналізували структуру блоків пам'яті за Г. Поповим, їх атрибутивні характеристики, специфічні позначення і образні конструкції. Також ми вперше репрезентували філософське осмислення видів, модальностей і динамік соціального простору та часу в їх взаємозв'язку з феноменологією пам'яті за допомогою теоретичної образної моделі Г. С. Попова, що дозволило нам не лише розширити вже існуючі знання про час, але й про його видові і типові характеристики.

Прикладний аспект розуміння зовнішнього методу дослідження пам'яті представляємо саме в системі пізнання принципів роботи механізмів пам'яті людини. Логіка восьми блоків пам'яті спрямована на гносеологічне та аксіологічне розуміння ієрархії роботи механізмів в них, завдяки чому можна замість автоматичного спрацьовування механізмів пам'яті почати задіювати їх в ручному режимі. Ціннісне значення цього впливу пам'яті в діяльності людини є важливим для навчання і підготовки професіоналів та експертів.

Перспектива подальших досліджень полягає в застосуванні моделі пам'яті в дослідженні соціального простору – в тому числі, з метою виявлення аспектів формування феномену соціального простору в ХХІ столітті, а також прогнозування тенденцій видозмін цього феномену. Актуальними і значущими також виступають дослідження закономірностей функціонування механізмів пам'яті в соціальному просторі, філософське осмислення логіки їх спрацьовування і, відповідно, аналіз того, як цим феноменом управляти в житті (безпосередньо прикладний аспект в житті і діяльності людини).

Список використаних джерел:

1. Анурин, ВФ 1993. ‘Проблема эмпирического измерения социальной стратификации и социальной мобильности’, Москва: *Социс*, с. 87–96.
2. Арон, Р 1992. ‘Этапы развития социологической мысли’, под общ. ред. и предисл. ПС Гуревича, Москва: *Издательская группа “Прогресс – Политика”*, с. 36-61.

3. Барбер, Б 1972. 'Структура социальной стратификации и тенденции социальной мобильности', *Американская социология*, Москва: *Ексмо*, с. 235-240.
4. Бурдье, П 1994. 'Начала', Москва: *Socio-Logos*, 285 с.
5. Бурдье, П 2001. 'Социология социального пространства', СПб.: *Алетейя*, 288 с.
6. Дюркгейм, Э 1998. 'Элементарные формы религиозной жизни', перевод АБ Гофмана, антология 'Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения', Москва: *Канон*, 432 с.
7. Зиммель, Г 2006. 'Избранные работы', Киев: *Ника-центр*, 440 с.
8. Качанов, ЮЛ 1997. 'Социальная реальность – социальное отношение – габитус – позиция', *Социологические чтения : сборник*, отв. ред. ЕН Данилова, Вып. 2, Москва: "Институт Экспериментальной социологии", с. 90-110
9. Лепский, МА 2000. 'Світ і тінь соціальної перспективи', Київ: *Молодь*, 410 с.
10. Лепський, МА (ред) 2012. 'Стратегічне прогнозування політичних ситуацій та процесів', монографія, Запоріжжя: *ЗНУ*, 516 с.
11. Макиавелли, Н 1990. 'Государь', Москва: *Планета*, 121 с.
12. Нора, П (ред), Озуф, М, Пюимеж, Ж. де & Винок, М 2012. 'Проблематика мест памяти. Франция-память', пер. с фр. Д. Хапаева, СПб.: *Изд-во С.-Петербур. ун-та*, 248 с.
13. Попов, ГС 1951. 'Основы самонавчання: методичні спостереження і рекомендації', *Рукопис, Архів ІІІ (Інститут Пам'яті) Ф. 3 (Фонд "Спадщина академіка Г. Попова" м. Відень 1940), Оп. 2, 1951 рік. Д. 1. Фк.1-5. с. 12-33.*
14. Попов, ГС 1951. 'Феноменологія пам'яті: основні методичні підходи до дослідження пам'яті людини', *Рукопис, Архів ІІІ (Інститут Пам'яті) Ф. 3 (Фонд "Спадщина академіка Г. Попова" м. Відень 1940), Оп. 2, 1951 рік. Д. 6. Фк.3-5. с. 43-48.*
15. Радаев, ВВ 1996. 'Социальная стратификация', Москва: *Аспект Пресс*, 318 с.
16. Рубинштейн, СЛ 2003. 'Бытие и сознание. Человек и мир', сост. Брушлинский, АВ & Абульханова-Славская, КА, СПб: *Изд-во "Питер"*, 512 с.
17. Сорокин, ПА 1992. 'Человек. Цивилизация. Общество', общ. ред., сост. и предисл. АЮ Согомонов: пер. с англ., Москва: *Политиздат*, с. 27-30
18. Тернер, Дж 1994. 'Аналитическое теоретизирование', СПб.: *THESIS*, с. 139.
19. Филиппов, А 1995. 'Смысл империи: к социологии политического пространства', Москва: "Аргус", с. 421-476
20. Parsons, T 1951. 'The Social System', Glencoe: *The Free Press*, 555 p.
21. Warner, L 1960. 'Social class in America: manual of procedure for the measurement of social status', N.Y.: *Harper*, 298 p.

References:

1. Anurin, VF 1993. 'Problema empiricheskogo izmereniya socialnoj stratifikacii i socialnoj mobilnosti (The problem of empirical measurement of social stratification and social mobility)', Moskva: *Socis*, s. 87-96.
2. Aron, R 1992. 'Etapy razvitiya sociologicheskoy mysli (Steps of Sociological Thinking Development)', pod obsh. red. i predisl. PS Gurevicha, Moskva: *Izdatelskaya gruppа "Progress – Politika"*, s. 36-61.
3. Barber, B 1972. 'Struktura socialnoj stratifikacii i tendencii socialnoj mobilnosti (Structure of social stratification and social mobility tendencies)', *Amerikanskaya sociologiya*, Moskva: *Eksmo*, с. 235-240.
4. Burde, P 1994. 'Nachala (First steps)', Moskva: *Sosio-Logos*, 285 s.
5. Burde, P 2001. 'Sociologiya socialnogo prostranstva (Social space Sociology)', SPb.: *Aletejya*, 288 s.
6. Durkheim, E 1998. 'Elementarnye formy religioznoj jizni (Elementary Forms of Religious Life)', perevod AB Hoffmann, antologiya 'Mistika. Religiya. Nauka. Klassiki mirovogo religiovedeniia, Moskva: *Canon*, 432 p.

7. Zimmel, G 2006. 'Izbrannye raboty (Chosen works)', Kiev: *Nika-centr*, 440 s.
8. Kachanov, YuL 1997. 'Socialnaya realnost – socialnoe otnoshenie – gabitus – poziciya (Social Reality - Social Attitude - Gabitus - Position)', *Sociologicheskie chteniya : sbornik*, otv. red. EN Danilova, Vyp. 2, Moskva: "Institut Eksperimentalnoj sociologii", s. 90-110
9. Lepskij, MA 2000. 'Svit i tin socialnoyi perspektivi (Social perspective Light and Shadow)', Kiyiv: *Molod*, 410 s.
10. Lepskij, MA (red) 2012. 'Strategichne prognozuvannya politichnih situacij ta procesiv (Strategic forecasting of political situations and processes)', monografiya, Zaporizhzhya: *ZNU*, 516 s.
11. Makiavelli, N 1990. 'Gosudar (Governer)', Moskva: *Planeta*, 121 s.
12. Nora, P (red), Ozuf, M, Pyuimezh, Zh. de & Vinok, M 2012. 'Problematika mest pamyati. Franciya-pamyat (Perspective of places of memory. France-memory)', per. s fr. D. Hapaeva, SPb.: *Izd-vo S.-Peterb. un-ta*, 248 s.
13. Popov, GS 1951. 'Osnovi samonavchannya: metodichni sposterezhennya i rekomendaciyi (Self-training bases: Methodical observations and recommendations)', *Rukopis, Arhiv IP (Institut Pam'yati) F. 3 (Fond "Spadshina akademika G. Popova" m. Viden 1940), Op. 2, 1951 rik. D. 1. Fk.1-5. s. 12-33.*
14. Popov, GS 1951. 'Fenomenologiya pam'yati: osnovni metodichni pidhodi do doslidzhennya pam'yati lyudini (Memory phenomenology: Main methodical approaches to a research of human memory)', *Rukopis, Arhiv IP (Institut Pam'yati) F. 3 (Fond "Spadshina akademika G. Popova" m. Viden 1940), Op. 2, 1951 rik. D. 6. Fk.3-5. s. 43-48.*
15. Radaev, VV 1996. 'Socialnaya stratifikaciya (Social Stratification)', Moskva: *Aspekt Press*, 318 s.
16. Rubinshtejn, SL 2003. 'Bytie i soznanie. Chelovek i mir (Being and Consciousness. Human and the World)', sost. Brushlinskij, AV & Abulhanova-Slavskaya, KA, SPb: *Izd-vo "Piter"*, 512 s.
17. Sorokin, PA 1992. 'Chelovek. Civilizaciya. Obshestvo (Human. Civilization. Society)', obsh. red., sost. i predisl. AYu Sogomonov: per. s angl., Moskva: *Politizdat*, s. 27-30
18. Terner, Dzh 1994. 'Analiticheskoe teoretizirovanie (Analytical theory-making)', SPb.: *THESIS*, s. 139.
19. Filippov, A 1995. 'Smysl imperii: k sociologii politicheskogo prostranstva (The Meaning of Empire: to the Sociology of Political Space)', Moskva: "Argus", s. 421-476.
20. Parsons, T 1951. 'The Social System', Glencoe: *The Free Press*, 555 p.
21. Warner, L 1960. 'Social class in America: manual of procedure for the measurement of social status', N.Y.: *Harper*, 298 p.